

УДК 373.2

Методологія та історія педагогіки

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
УСТАНОВ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ДЛЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
(20 - 30-ті рр. XX ст.)**

Н.Г. Осьмук

доцент кафедри педагогіки

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Н.В. Сидоренко

аспірант кафедри педагогіки

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Стаття присвячена дослідженню проблеми становлення й розвитку закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку у Чернігівській губернії у 20-30-х роках XX століття. Розглянуто соціальні й педагогічні умови становлення мережі установ, охарактеризовано труднощі їх функціонування, з'ясовано концептуальні педагогічні засади їх виховної системи.

Ключові слова: національні меншини, заклади освіти національних меншин, діти дошкільного віку, дитячий садок, дитячий будинок, денний дитячий будинок.

Статья посвящена исследованию проблемы становления и развития учреждений дошкольного образования национальных меньшинств Черниговской губернии в 20-30-х годах XX века. Рассмотрены социальные и педагогические условия становления данных учреждений, охарактеризованы проблемы их функционирования. Выяснены концептуальные педагогические основы воспитательной деятельности учреждений.

Ключевые слова: *национальные меньшинства, учреждения образования национальных меньшинств, дети дошкольного возраста, детский сад, детский дом, дневной детский дом.*

The article is aimed at the research of the problem of formation and development of the ethnic minorities' educational institutions in the system of social education of Narkomos USSR for preschool children in Chernihiv province in 20-30s of the XXth century. Social and pedagogical conditions of educational institutions system are viewed, difficulties of their functioning are characterized, conceptual pedagogical foundations of their upbringing system are found out.

Key words: ethnic minorities, ethnic minorities' institutions, preschool children, kindergarten, children's home, day-care orphanage.

Постановка проблеми. В умовах демократизації та гуманізації освіти України активізувався пошук нових концептуальних ідей та шляхів розвитку всіх ланок освіти, починаючи з дошкільної. Модерна дошкільна освіта України має формуватись на основі кращих надбань національного історико-педагогічного досвіду. Важливе місце в цьому процесі посідає період 20-х років XX століття. Саме в цей час дошкільна освіта, в тому числі й для національних меншин, розбудовувалась як ланка системи державного піклування на засадах нової освітньої політики та інноваційних ідей у галузі виховання.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема становлення закладів дошкільного виховання в Україні першої третини XX століття представляє науковий інтерес й висвітлена в роботах Н. Фроленкова, Т. Пантюк, І. Улюкаєвої, В. Виноградової-Бондаренко, С. Попиченко. Історико-педагогічні аспекти розвитку дошкільного виховання відображено у працях О. Венгловської, Т. Філімонової, Н. Лисенко, Т. Степанової, Л. Артемової, Н. Дічек, Л. Пісоцької, З. Борисової, О. Бондар, З. Нагачевської. Окремі питання дошкільної освіти національних меншин висвітлені у дисертаційних дослідженнях Л. Антонюк, Н. Кротік, О. Гончарової, І. Міронової та ін.

Мета статті – визначити організаційно-педагогічні особливості розвитку закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку у Чернігівській губернії у 20-30х роках XX століття.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х років XX століття соціальне становище дитячого населення визначалось наслідками капіталістичного минулого та суперечностями пореволюційного розвитку. Імперіалістична та громадянська війни, епідемії й зубожіння, розруха й безробіття спричинили нечувану хвилю дитячої безпритульності. Внаслідок голоду 1921-1922 рр. кількість дітей-сиріт та безпритульних зросла до 1,5 млн осіб. Разом з тим, зростання зайнятості жінки-матері на виробництві та в громадському житті, позбавило її можливості приділяти належну увагу сім'ї та дітям, що в свою чергу збільшило кількість дітей, кинутих напризволяще, до небачуваних масштабів.

В таких умовах радянський уряд змушений був почати розбудову закладів соціального виховання, починаючи з найнижчої її ланки. Нова влада оголосила про будівництво громадсько-суспільного дошкільного виховання. У квітні 1919 року в Москві було скликано Перший Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню, який поставив за мету визначити головні задачі соціального дошкільного виховання, з'ясувати основний тип дошкільного закладу, вирішити питання підготовки дошкільних працівників та організаційні питання в центрі і на місцях [16, с.4]. Постала на порядку денному й проблема дошкільного виховання національних меншин. З цього приводу у резолюції по доповіді М. Фрумкіної «Про національні дитячі садки» прийнятій на цьому з'їзді, зазначалось: «Дошкільне виховання не може бути створено не інакше як на рідній мові. Органи народної освіти повинні подбати про підготовку для цих закладів таких працівників, які могли б працювати на мові дітей, були б знайомі з культурою, творчістю народів на цій мові» [17, с.89].

До розбудови закладів соціального виховання активно долучився й уряд радянської України. У 1920 році народним комісаріатом освіти УСРР були

видані постанови «Про соціальне виховання дітей», «Про денні дитячі будинки», «Про організацію відкритих дитячих будинків», в яких визначались основні концептуальні засади та напрямки формування різних ланок освіти, в тому числі й дошкільної.

Дошкільне виховання в системі освіти УСРР здійснювалося в таких основних типах установ соціального виховання як дитячі будинки, денні дитячі будинки та дитячі садки. Згідно Кодексу законів про народну освіту УСРР (1922 р.) дитячим будинком визнавалась державна установа, що мала характер трудової комуни для дітей обох статей віком від 4-х до 15-ти років. Денний дитячий будинок призначався для спільного соціального виховання дітей обох статей віком від 4-х до 15-ти років, з перебуванням у ньому дітей лише у денні та вечірні години. Тривалість роботи денного дитячого будинку становила 12 годин. Дитячим садком визначався заклад для спільного соціального виховання дітей у віці від 4-х до 8-ми років [15, с.25–28].

Кількість дитячих установ соціальної охорони та виховання як загальна, так і по окремим типам, точно як і пропорційне співвідношення між кількістю закладів різних типів, встановлювалась і затверджувалась Головним управлінням соціального виховання по представленню губернських виконавчих комітетів для кожної губернії окремо [15, с.23].

На території Чернігівської губернії мережа догляду й виховання 4-8-річних дітей національних меншин на 1921 рік була представлена переважно єврейськими закладами і мала такий вигляд: три дитячі садки та один дитячий будинок у м. Чернігові, по одному дитячому будинку та дитячому садку у м. Козельці та м. Сосниці, по одному дитячому будинку у м. Конотоп, м. Ніжин, м. Глухів, м. Борзна; по одному дитячому садку в м. Сновськ та м. Остер і один денний дитячий будинок у м. Городня [3, с.15].

Аналіз заяв єврейських громадян м. Чернігова доводить, що більшість з батьків прагнули віддати дітей до дитячих садків не через свою зайнятість на виробництві, а задля порятунку їх від голодної смерті вдома. На підтвердження даного факту наведемо заяву С. Леонідової: «Прошу прийняти мою дитину в

дитячий садок з огляду на моє вкрай тяжке становище. Чоловік мій пів року без роботи, засобів існування не має і я не маю жодної можливості утримувати свого чотирирічного сина» [14, 53].

До 1922 року спостерігалась тенденція розширення мережі єврейських дошкільних закладів, але вже з другої половини цього року, а саме після Всеукраїнської єврейської конференції (червень 1922 р.), «коли рука «НЕПУ» вдарила по справі народної освіти, коли один за одним заклади освіти знімалися з держзабезпечення, коли органи народної освіти починали переходити на місцеве утримання, скорочення мережі дошкільних установ національних меншин визначалось як природна необхідність»[4, с.7]. Половина кількості скорочених дитячих установ припала на дитячі садки. Переважну частину з них було перетворено на денні дитячі будинки. У кожному конкретному випадку були свої причини реорганізації. Так, на засіданні колегії єврейської секції при відділі народної освіти у м. Сосниці, взявши до уваги той факт, що в дитячому садку були діти старше шести років, яких необхідно було навчати грамоті та відсутності можливості ними відвідувати школу, було прийнято рішення запросити викладача грамоти та перетворити дитячий садок на денний дитячий будинок [5, с.21]. Відзначимо, що наведений приклад був не поодиноким. Перетворення дитячих садків на денні дитячі будинки мало масовий характер і відповідало загальній тенденції освітньої політики УСРР.

Станом на 1923-1924 рік на Чернігівщині губернським єврейським бюро було організовано 11 дитячих будинків в яких виховувалось понад 400 напівсиріт та сиріт. Число вихованців єврейських дитячих будинків Чернігівської губернії постійно збільшувалось за рахунок дітей які направлялися з голодуючих місць СРСР. На жаль, з 1923 року дитячі будинки спіткала така ж участь, як і дошкільні установи – масове закриття та скорочення чисельності. Протягом 1923 рок були ліквідовані такі дитячі будинки: Борзенський, який злився з Конотопським, Сосницький та один Чернігівський.

Однак, у межах республіки загальна кількість закладів соціального виховання для єврейських дітей була задовільною і, навіть, перевищувала

середні показники мережі по інших національностях. Згідно архівних даних у 1925-1926 роках в УСРР налічувалось 138 дитячих садки в яких виховувалось 6533 дітей, серед яких українців було 35,8 %, росіян 24 %, євреїв 37,6 %, поляків 1,4 %, німців 0,8 % та 0,4 % дітей інших національностей. Що стосується мови виховання в дитячих садках, то у 34,8 % з них воно здійснювалось українською мовою, у 39,9 % російською мовою, єврейською мовою виховували у 15,9 % дитячих садків, польською у 0,7 %, німецькою мовою у 0,7% закладів [18, с. 73]. У денних дитячих будинках, яких в УСРР налічувалось 23 з 1895 вихованцями, навчалось 15,6 % українців, 21 % росіян, 62,4 % євреїв, 0,9 % поляків, 0,1 % німців. За мовою навчання денні дитячі будинки поділялись наступним чином: 17,4 % здійснювали навчання українською мовою, 43,5 % – російською, 34,8 % – єврейською мовою [18, с. 73]. Ситуація з дитячими будинками в УСРР мала такий вигляд: 9 польських з 461 дитиною, 3 німецьких з 456 дітьми, 1 татарський з 35 дітьми, 71 єврейський з 8418 дітьми [18, с.83].

Окрім організаційних питань увага уряду була скерована й на вирішення педагогічних задач. У 20-х роках серед науковців та практиків точилися гострі дискусії з приводу вироблення спільної позиції щодо змісту та форм навчально-виховної роботи.

Сучасна дослідниця О. Бондар, характеризуючи методичне забезпечення в галузі дошкільного виховання УСРР зазначеного періоду, виокремлює три етапи: 1919–1922 роки – панування методики «вільного виховання» на основі педагогічної спадщини Ф. Фребеля, М. Монтесорі, С. Русової; 1923–1927 роки – паралельне існування дошкільних закладів, які працювали за методиками «вільного», колективного (О. Дорошенко) й біогенетичного виховання (І. Соколянський, О. Залужний); 1928–1933 роки – розробка і закріплення методів виховання дітей на засадах марксизму-ленінізму [1, с.17].

У 1920 році педагог та громадський діяч Л. Шлегер, говорячи про дошкільне виховання визначала головними елементами дитячого життя працю, гру та мистецтво. На її думку ці три елементи повинні були входити у всі сфери

життя дитини: в фізичну, розумову, соціальну, естетичну та моральну [16, с.62]. Саме на основі цих елементів організовувалась навчально-виховна робота в дошкільних закладах досліджуваного періоду, в тому числі й для національних меншин.

Пріоритетна роль в соціальних установах Чернігівщини приділялась грі та праці. Вони визначались як природні потреби дитини, а головна увага була спрямована на створення сприятливих умов їх перебігу. Діти разом з вихователями брали участь у всіх видах самообслуговування та господарського життя. З аналізу плану занять в Чернігівському дитячому будинку №1 довідуємось, що для організації життєдіяльності у закладі були створені продовольча, санітарна, господарська, сільськогосподарська, ремонтна та педологічна комісії.. Обов'язки у кожній з них розподілялись таким чином. Члени продовольчої комісії отримували та розподіляли продукти, готували та роздавали їжу, мили посуд, прибирали кухню. Діти, що входили до санітарної комісії прибирали приміщення, стежили за санітарним станом в будинку, піклувались про хворих. Робота в господарській комісії передбачала завідування інвентарем в будинку, співпрацю з швейною майстернею та пральнею. Члени сільськогосподарської комісії обробляли город, доглядали за тваринами, садом, парником. Працюючи в ремонтній комісії діти займалися ремонтом одягу та взуття, дрібним ремонтом меблів. Догляд за маленькими дітьми, гра з ними та залучення їх до господарського життя входив в обов'язки педологічної комісії. Всі діти віком від 4-х до 6-ти років активно працювали у кожній з комісій, виконуючи при цьому посильну для себе роботу [6, с.9].

Разом з роботою в комісіях діти поглиблювали свої знання в наукових та художніх гуртках. Так, у Чернігівському дитячому будинку №1 на роботу в гуртках відводили до 77 годин на тиждень. Аналіз документів виявив існування серед інших гуртків любителів природничих наук (заняття 2 рази на тиждень) та спортивного (заняття проходили щодня). Особливо велика увага приділялась мистецтву – діти відвідували літературний (заняття 2 рази на тиждень), музично-драматичний гурток, гурток любителів малювання, ліплення та різьби

(заняття 2 рази на тиждень). За творчим розвитком та талантами дітей постійно стежили вихователі, про що відмічали у списках вихованців та характеристиках, вказували у спеціально створених відомостях про здібних дітей. У зверненнях до губернського єврейського бюро знаходимо листи колективу дитячого будинку ім. К. Маркса м. Козельця з проханням надати піаніно [7, с.52]. Цей факт засвідчує, що навіть за умов постійної нестачі коштів на елементарне, роль мистецтва у дошкільному вихованні національних меншин поціновувалась на належному рівні.

Одним із пріоритетних напрямків роботи в єврейських дошкільних закладах було соціалістичне виховання та розвиток «суспільних інстинктів». Навіть дітей віком 4-6 років привчали до таких понять як збори, вибори, відповідальність, допомога. Аналіз репертуару спектаклів дитячих будинків Чернігівщини показує, що майже всі вони були присвячені або річниці Жовтневої революції, або організовувались задля підтримки нужденним товаришам, наприклад: «У підтримку дітей голодуючого Поволжжя», «В підтримку єврейським столярним та швейним майстерням» тощо [8, с.2]. Таким чином, характер і спрямованість навчання та виховання в дошкільних закладах для національних меншин повністю відповідали радянським ідеологічним орієнтирам та реалізовувались через принципи трудового виховання і зв'язку виховання з виробництвом.

Характеризуючи діяльність установ національних меншин зазначеного періоду, слід зазначити й труднощі, які виникали в їх роботі. У 1923-1924 роках губернське єврейське бюро активно проводило лінію так званої інтернаціоналізації, спрямованої на спільне навчання дітей різних національностей. Цей досвід був активно використаний у тих регіонах губернії, де відділи освіти стали на шлях об'єднання дитячих будинків в дитячі містечка, а саме у містах Городні та Глухові. Проте, результати такого об'єднання мали вкрай негативні наслідки. До губернського відділу народної освіти надходили скарги про значне загострення антисимітських настроїв після злиття єврейських

дитячих будинків з дитячими містечками. На адресу єврейських дітей часто вживались терміни «жид», «жидовська морда» [9, с.77].

На засіданні Чернігівської колегії агітації та пропаганди 19 листопада 1924 року було констатовано факт національної замкнутості єврейських дитячих будинків, яка начебто сприяла ствердженню антисимітських тенденцій в російських та українських дитячих будинках. Колегія запропонувала єврейському бюро губернського відділу освіти ввести у виховний процес російську мову в об'ємі, який би гарантував вільне оволодіння дітьми російською мовою, а клубну роботу почергово (по днях) проводити то національною, то російською мовою [10, с.13]. У звіті про діяльність Чернігівського губернського відділу освіти зазначалось, що педагоги-«інтернаціоналісти» самостійно, штучно та насильно нав'язували усім дітям як у господарському, культурному, так і у виховному житті російську мову [4, с.7]. Директор Глухівського дитячого містечка, стурбований тим фактом, що процес виховання здійснювався не на рідній мові, у доповідній записці 1923 року так описував ситуацію: «після агітації за російську мову, дітям запропонували самостійно обрати мову навчання та виховання. Більшість єврейських дітей обрали для себе російську мову, за що вони ставали особливими улюбленцями педагогів «інтернаціоналістів» [11, с.8]. Ці свідчення вказують на факт штучної, непедагогічної інтернаціоналізації, яка болуче вдарила по єврейських дітях.

Вкрай тяжким було матеріальне становище дитячих соціальних установ національних меншин. Жахлива картина реального стану єврейських дитячих містечок та дитячих будинків представлена в доповідній записці старшому інспектору Чернігівського губернського відділу народної освіти тов. Зернову «Про критичне положення єврейського дитячого містечка в Чернігові та єврейських дитячих будинках в губернії». В ній зазначалось, що приміщення яке займало єврейське дитяче містечко Чернігова було не придатне для зимового перебування: двері та віконні рами були без крічків, відкривались від вітру. Не вистачало ліжок та матраців і діти були змушені спати по двоє. Не

було навіть печей. В такому ж стані знаходились і дитячі будинки в Ніжині та Глухові [12, с. 65]. Така ситуація була характерною для всіх соціальних установ губернії.

Негативно позначалась на діяльності установ і відсутність кваліфікованих педагогів-вихователів. Відомим з архівних матеріалів є той факт, що у досліджуваний період, проблема кадрового забезпечення стосувалась всіх освітніх установ, але в закладах дошкільного виховання ситуація була вкрай напруженою. Так, наприклад, у Остерському денному садку (на 65 дітей) та дитячому будинку (на 30 дітей) працювало лише по одному вихователю та одній практикантці, а у Чернігівських дитячих садках (на 180 дітей) працювало лише 13 членів персоналу [13, с.15].

Слід відмітити і низький рівень фахової педагогічної підготовки працівників. Причинами такого стану була відсутність відповідних освітніх установ, що готували вихователів для дошкільних установ національних меншин, низька оплата праці та надмірне навантаження. Зі звіту про діяльність Чернігівського дитячого будинку довідуємось, що вихователям (їх було всього четверо) доводилось працювати цілодобово без вихідних та перерв, що сильно позначалось як на фізичному і моральному стані вихователів, так і на регулярності занять [6, с. 10]. Ці данні злиденного матеріального та кадрового забезпечення дошкільних закладів національних меншин Чернігівської губернії резонують з гідними, здавалося б, нормами навантаження вихователів і технічного персоналу, мінімальними нормами харчування та річного прожитку, зазначених у Постанові Ради Народних Комісарів «Про поліпшення побуту дітей в установах соціального виховання Народного Комісаріату Освіти» від 7 червня 1924 року [2].

Висновки. Процес становлення закладів національних меншин системи соціального виховання Наркомосу УСРР для дітей дошкільного віку у 20-30-х роках XX століття відбувався в складних суспільно-політичних, соціально-економічних умовах становлення нової соціалістичної держави. Основним завданням розбудови державних закладів нового типу стало

формування особистості з високорозвиненими соціальними установками на засадах нової комуністичної ідеології.

В 20-х роках у Чернігівській губернії мережа установ національних меншин для дітей дошкільного віку була представлена переважно єврейськими дитячими садками, дитячими будинками та денними дитячими будинками, що, починаючи з 1922 року, постійно реформувались та реорганізовувались. Серед широкого кола проблем, які негативно позначились на розбудові досліджуємих закладів, слід відмітити скрутне матеріальне становище, недостатнє кадрове забезпечення, антисемітизм, хибні управлінські рішення. Останні, в переважній більшості випадків, ставали основою для скорочення чи реорганізації закладів національного дошкільного виховання.

Серед концептуальних засад організації виховної роботи у закладах національних меншин для дітей дошкільного віку пріоритетна роль відводилась грі та праці. Вони визначались як природні потреби формування нової особистості. Діти разом з вихователями брали участь у всіх видах самообслуговування та господарського життя. Пріоритетну роль в навчально-виховному процесі займало трудове виховання. Саме у цей період простежується відмова від ідей індивідуального виховання на користь колективної освіти.

Список використаних джерел

1. Бондар О.В. Становлення і розвиток системи дошкільного виховання в УСРР у 1919-1933 роках. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Харків 2006
2. Бюлетень НКО УСРР. - 1924. - № 3-4. - С. 17-18
3. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.24. Арк. 63.
4. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.1, Спр.1567. Арк.35.
5. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.30А. Арк. 25

6. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.69.
Арк. 10
7. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.36.
Арк.59
8. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.40.
Арк.92
9. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.1, Спр.73.
Арк.42
10. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.73.
Арк.23.
11. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.66.
Арк. 11.
12. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.1, Спр.1882.
Арк. 78.
13. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.42.
Арк. 17
14. Державний архів Чернігівської області України. – Ф. Р-593, Оп.3, Спр.82.
Арк. 71
15. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 1.11.1922 г. на основании Постановления III сессии VI созыва ВУЦИК от 16.10.1922 г. – Харьков. – 1922. – 79 с.
16. Первый Всероссийский Съезд по дошкольному воспитанию: Доклады, протоколы, резолюции. Госсударственное издательство, 1921. С. 224.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, Оп.20, Спр. 334. Арк. 104
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1, Оп.20, Спр. 2496. Арк. 105